

VERITAS

ÉVKÖNYV

2021

ANNUAL

JAHRBUCH

VERITAS

The logo features a stylized wave or ribbon shape in red, white, and green above the word "VERITAS" in a serif font.

TÖRTÉNEKJUTATÓ MŰVEK ÉS LEVÉLTÁR

VERITAS ÉVKÖNYV

2021

VERITAS

Történetkutató Intézet és Levéltár

MAGYAR NAPLÓ

Budapest, 2022

A kötet megjelenését támogatta:

Szerkesztette és lektorálta
Farkas Judit Antónia – Orosz László – Schwarczwölder Ádám

A hely- és személynévmutatót összeállította
Kocsis Annamária

Az angol nyelvű összefoglalókat Varjú László,
a német nyelvűeket Kékesi Katalin fordította

© Szerzők, 2022
© VERITAS Történetkutató Intézet és Levéltár, 2022
© Magyar Napló, 2022

ISSN 2416-0687

*A Magyar Napló Kiadó az 1795-ben alapított Magyar Könyvkiadók és Könyvterjesztők
Egyesülésének, valamint az 1999-ben alapított Könyves Szövetségnek tagja*
www.konyves-szovetseg.hu

Kiadja a Magyar Napló Kiadó Kft.
1062 Budapest, Bajza u. 18.
www.magyarnaplo.hu
Felelős kiadó a Kft. ügyvezetője
Felelős szerkesztő Zsiga Kristóf
Tördelőszerkesztő Bornemissza Ádám
A borítót Oláh Mátyás László és Porpáczy Zoltán tervezte
Készült a Pannónia Nyomdában, Budapesten

TARTALOM

Szakály Sándor: Az Olvasóhoz	9
Hermann Róbert: Kemény Zsigmond haditörvényszéki védőirata, mint az 1848–1849. évi országgyűlés történetének forrása	11
Anka László: „Mint gyermeket, ifjonzot apjáért szerettem, azután pedig önön magáért.” Tisza Kálmán levelei Darányi Ignáchoz és édesapjához (1867–1900)	31
Schwarzwölder Ádám: „Hogy a jövő számára dolgozhassunk, a jelent kell először megmenteni.” Az 1873-as válság és Széll Kálmán pénzügyminisztersége	51
Dubniczky Zsolt: Egy kiállítás képei és eredményei. Iparművészeti kiállítás Károlyi Alajos palotájában 1876-ban	66
Kovács Kálmán Árpád: A református neokonfesszionizáció (1864–1887)	89
Lajtai L. László: A hazai történelem nemmagyar nyelvű tankönyvei a dualizmus kori Magyarországon	106
Kincses Katalin Mária: Fraknoi Vilmos Rákóczi-képei. Egy 1903-ban elmondott ünnepi beszéd tanulságai	127
Ligeti Dávid: Vesszőfutás. Franz Conrad von Hötzendorf gyalogsági tábornok a nagy háború első hónapjaiban	142
Réfi Attila: Csécsi Nagy Imre altábornagy évszázados életútja (1868–1967) III. rész. Élete és közéleti tevékenysége a Horthy-korban (1920–1944)	157
Orosz László: A „nemzeti kisebbségek megtartása életbevágó érdeke a jövőendő magyar államnak [...]”. Bleyer Jakab kormányzati szerepvállalása (1919–1920) a hazai németiség nemzetiségi törekvéseinek kontextusában	173
Hollósi Gábor: A két háború közötti magyar képviselőjelölési rendszer európai kontextusban	190

Kocsis Lajos: Az országzászlók szerepe a diákok hazafias nevelésében a trianoni Magyarországon	203
Szűcs Lajos: A szolnoki Bábaképző története	219
Drócsa Izabella: A lakásügyi népbiztoshelyettes a bíróság előtt: Szántó Zoltán és társainak pere a Horthy-korszakban	231
Glaub Krisztián: Mozaikok Farkas Mihály 1945 előtti életéből	252
Hammerstein Judit: Egy magyar katonai hírszerző a bolsevikok országában – Taróczy Nándor ezredes szokatlan látogatása a Szovjetunióban	268
Joó András – Ullein-Reviczky Lovice Mária: Ullein-Reviczky Antal követ útja feleségével és lányával Budapestről Stockholmba 1943 szeptemberében, a második világháború viharos időszakában (forrásközlés)	289
Kiss Dávid: A kommunisták és a hazaérkező hadifoglyok	311
Rácz János: Egy másik Jaczkó-ügy	328
Farkas Judit Antónia: Az amerikai emberek meghallották a magyarok segélykiáltását. Az International Rescue Committee sürgősségi segélyakciója az 1956-os forradalom napjaiban	343
Kőrösi Zsuzsanna: Származásuk miatt megbélyegzett diákok továbbtanulása az 1950-es és az 1960-as években	370
Bertalan Péter: Kaposvártól Budapesten át Ulánbátorig. Egy mongol kapcsolat története	384
Seres Attila: Négy óra a budapesti szovjet nagykövetség és a hegyeshalmi határátkelő között. Egy Kádár-kori „betyár” története (1980–1981)	397
Kissné Bognár Krisztina: Kárpótlás Magyarországon – a kezdetek, ahogy a vidék újságolvasói láthatták	429
Dévavári Zoltán: A szorongás csendje I. Az Antall-kormány és a délvidéki magyarok 1992 első felében (január–május)	444
Noszkó-Horváth Mihály: A vagyoni kárpótlás Magyarországon, a kapcsolódó kárpótlási iratok bemutatása	461

Resumes	481
Zusammenfassungen	517
Névmutató	557
Földrajzi nevek mutatója	577

OROSZ LÁSZLÓ

A „NEMZETI KISEBBSÉGEK MEGTARTÁSA ÉLETBEVÁGÓ ÉRDEKE A JÖVENDŐ MAGYAR ÁLLAMNAK [...]”

BLEYER JAKAB KORMÁNYZATI SZEREPVÁLLALÁSA (1919–1920)
A HAZAI NÉMETSÉG NEMZETISÉGI TÖREKVÉSEINEK KONTEXTUSÁBAN

A Tanácsköztársaság bukásával hatalomra került ellenforradalmi rendszer kezdeti (rövid) időszaka teljes mértékben a legfőbb politikai prioritást, a területi integritás megőrzését szolgálta. A nemzetiségek irányában tanúsított előzékeny kormányzati magatartás kommunikálásában különösképp felismerhető e törekvés. Abból a naiv reményből kiindulva, hogy az egyidejűleg zajló békekonferencia döntéshozatali eljárása során talán nincs még minden lefutva, egyértelműnek tűnt mindenki számára, hogy csakis példamutató nemzetiségpolitikával és a nem magyar ajkú népesség centrifugális törekvéseivel szemben érdemi alternatívát kínálva lehet bármi reményt táplálni.

Szó sem lehetett ily módon arról, hogy az 1918. őszi összeomlás nyomán bekövetkezett baloldali előretörés látványos (bár a gyakorlatba átültetni nem tudott) nemzetiségpolitikai intézkedéseit a radikális jobboldali visszarendeződés maga alá gyűrje – úgy, ahogy tette azt a közélet más területein. A régi rendhez, amit az őszirózsás forradalom felszámolt, nyilvánvalóan nem lehetett már visszatérni, így az átalakulás polgári demokratikus kísérlete (majd annak szélsőbaloldali kisiklása) idején a nem magyar népesség önigazgatási kereteinek kiépítésére tett döcögős lépéseket most, a békefeltételekre várva, nem lehetett visszacsinálni: a csak nemrégiben megadott koncessziók visszavonása aligha gyakorolt volna vonzerőt a még megnyerhetőnek vélt nemzetiségekre. 1919 augusztusában a hatás-ellenhatás mechanizmus folytán az inga visszalendült ugyan a baloldal térfeléről, ám a hatalom új birtokosainak számolniuk kellett azzal, hogy amennyiben a nemzetközi közvéleményt és a döntéshozó nagyhatalmokat egy pozitívabb Magyarország-kép révén kívánják befolyásolni, akkor bizony saját maguknak is a progresszió látszatát kell kelteniük.

Szóba sem jöhetett persze a baloldalisággal és a liberalizmussal azonosított progresszió! Ehelyett egy keresztény és konzervatív, a felforgató ideákkal szakító, de a különböző etnikumok békés szimbiózisában érdekeltnek mutatkozó, „korszerűen állagórzó” arculat felöltése tűnt üdvöztetőnek, mely ugyanakkor az új rend feszítő belső indulatait, revánsvágyát és az éledező sovén hangokat taktikusan leplezni igyekezett.

E kísérlet, ahogyan korábban Jásziék csábító politikája is, csak kevés eredménnyel kecsegtetett. A nemzetiségek jó része aligha volt már meggyőzhető (hisz többségük a polgári demokratikus kurzus időszakában ki is nyilvánította elszakadási és csatlakozási határozatát), ám a kormányzat a nagyhatalmak jóindulatától még sok tekintetben érdemi korrekciókra számított. Ennek azonban előfeltétele volt az, hogy sikerüljön neki olyan erők létezését demonstrálni, méghozzá épp a hazai nemzetiségek részéről, amelyek – a szeparatizmussal szembe fordulva – centripetális (tehát befelé húzó) törekvést hangoztatnak.

Erre nyilvánvalóan a hazai németiség tűnt a legalkalmasabbnak, őket ugyanis minden más nemzetiségünknel szétszórta területi elhelyezkedésük, valamint az anyaországtól való földrajzi távolság révén korábban sem hajtottak olyasféle irredenta törekvések, mint mondjuk az anyanemzeteikkel egyesülni vágyó románokat, szerbeket. Nekik 1918 őszén sem állt érdekükben az elszakadás, ők akkor sem láttak önnön népi állományuk egyben tartására a fennállónál kedvezőbb alternatívát, így aligha kívánhattak egy másik – nem kevésbé nacionalista – államalakulat keretei közé átkerülni. Ennek számos elszakításra ítélt német településterület hangot is adott akkoriban.¹ A megszerveződő utódállamok ezért választották azt a stratégiát, hogy a korábban tőlük megtagadott jogok megadásának vagy kiterjesztésének ígéretével igyekeztek elcsábítani őket.² A törést azonban, amit a Kárpát-medencei közös hazaszétverése, valamint a wilsoni önrendelkezési jog megtagadása (illetve voltaképp kizsarolt csatlakozási nyilatkozatok formájában történő látszat-megnyilvánulása) okozott az egymástól szétszakított németiségnek, ezek az utódállamok nem tudták (s akarták) orvosolni.

¹ A szepesi szászok érzelmeit jól példázza, hogy tiltakozó gyűléseket szerveztek a cseh megszállás ellenében, annak alternatívájaként pedig – 1918. december 9-én – egy szepesi szász köztársaság kikiáltásával próbálkoztak, ami azonban meghiúsult a Felvidék területének csehek általi annektálásával. A bánáti svábok is tartottak az impériumváltástól. Az 1918. november 3-án Temesváron megalakult Schwäbische Nationalrat a régi Magyarországhoz való ragaszkodásának adott hangot. A gyorsan változó körülmények hatására vezetőjük, Kaspar Muth 1918. december 8-án a terület hovatartozását eldöntő népszavazást követelt, illetve nemzeti autonómiát és a bácskai-bánáti sváblakta területek felosztásának tilalmát. Természetesen őket sem hallgatta meg senki. Vö. *Deutsches Volkswerden im Banat. Reden und Aufsätze Dr. Kaspar Muths*. Szerk. RIESS, Josef. Temeschwar, 1935. 46. – Ld. még OROSZ László: Egy centripetális nemzetiség az impériumváltások korában: a hazai németek magatartása 1918/19 fordulóján. In: *„Valami fáj, ami nincs.” A trianoni békekötés előzményei és következményei*. Szerk. ANKA László. Budapest, VERITAS Történetkutató Intézet és Levéltár – Magyar Napló, 2020. 362–394., 385–392.

² Az 1918. december 1-i gyulafehérvári román proklamáció az együtt élő nemzetiségek egyenjogúságát hirdette meg. Szövegét ld. *Magyar történeti szöveggyűjtemény 1914–1999*. Szerk. ROMSICS Ignác. Budapest, Osiris, 2000. I. köt. 70–71.

Nos, épp ez a körülmény volt az, ami lehetőséget teremtett a budapesti kormányzatnak arra, hogy az iránta eredendően nem ellenséges német közösség pozitív hagyományaira és jóindulatú támogatására – mint példaértékű nemzetiségi attitűdre – alapozza stratégiáját. Vagyis lényegében egy egymásra utalt és kölcsönösen előnyös partneri viszony formájában, bizonyos koncessziók garantálásáért cserébe, a német kisebbség állampatrióta érzületének látványos kinyilvánításában reménykedett.

Ez a kormányzati alapállás ideális társra lelt Bleyer Jakab, a hazai sváb közösség tekintélyes vezetője, a budapesti egyetem germanista professzora személyében.³ Bleyer tökéletesen alkalmasnak látszott a forradalmi időszak kormányait váltó új kurzus elvárásainak kielégítésére. Politikai arculata remekül illett az ellenforradalom eszmerendszerébe: hangsúlyozottan keresztény és nemzeti, baloldallelles és integritásvédő volt, ráadásul még német származású is. A főnebb jelzett érdekazonosság és partnerség úgyszólván őbenne öltött testet: Bleyer szerepvállalása előnyös volt az államnak is, ugyanakkor saját közösségét szolgálva legalább annyira hasznos volt az ő számára is. Bleyer ugyanis, aki a német mozgalom sajtójában már 1918 előtt is hangoztatta a területi integritás fontosságát a németiség szempontjából,⁴ mostanra, a leszakított országrészek német lakosságát veszni látva, egy újabb s még ijesztőbb kontextusba helyezhette a történeti államterülethez való ragaszkodást. Hitelesen kommunikálhatta tehát fő aggodalmát, nevezetesen azt, hogy elveszítve az erősebb népi öntudatú német tömböket, a csonkaországi németiség mind mennyiségileg, mind minőségileg olyannyira megcsappan, hogy ezentúl nem fogják már respektálni, így várhatóan még tovább gyorsul az asszimilációs folyamat. Az érdekazonosság folytán lett 1919 augusztusában Bleyer a Friedrich-, majd a soron következő Huszár-, Simonyi-Semadam- és Teleki-kormányok nemzetiségi ügyekkel foglalkozó minisztere.⁵

Az augusztus 7-én felálló Friedrich-kormány már a kezdetektől számolt Bleyer részvételével (ahogyan egyéb német származású politikusok, mint maga Friedrich István, továbbá Haller István, Huszár Károly, Schnetzer Ferenc, Grün János és

³ Bleyer (1874–1933) működése kapcsán máig alapvető munka SCHWIND, Hedwig: *Jakob Bleyer. Ein Vorkämpfer und Erwecker des ungarländischen Deutschtums*. München, Südostdeutsches Kulturwerk, 1960. (A továbbiakban: SCHWIND, 1960.) – FATA Márta: *Jakob Bleyer, politischer Vertreter der deutschen Minderheit in Ungarn 1917–1933*. Freiburg i.Br., szerzői magánkiadás, 1991. – GRÓSZ András: *A deutschungar Bleyer Jakab, különös tekintettel a katolikus egyházhoz fűződő kapcsolatára (1920–1933)*. Doktori (PhD) disszertáció, Budapest, ELTE BTK, 2014.

⁴ OROSZ László: A hazai svábok és a magyar integritás viszonyának kérdéséhez. Bleyer Jakab megnyilatkozásai a Neue Post című napilapban az I. világháború idején. In: *VERITAS Évkönyv 2015*. Szerk. UJVÁRY Gábor. Budapest, Magyar Napló – VERITAS Történetkutató Intézet, 2016. 123–145.

⁵ TILKOVSKY Loránt: *Hét évtized a magyarországi németek történetéből 1919–1989*. Budapest, Kosuth, 1989. 35–36.

Heinrich Ferenc is miniszteri tárcához jutottak). Bleyer azonban vonakodott belépni a kormányba mindaddig, amíg az egyelőre ideiglenesen megbízott kabinetben – a kortársak szerint az antantmisszió nyomására – helyett kapott egy általa nem odaillőnek gondolt személy, Polnay (Polacsek) Jenő, az Atlantica hajózási társaság vezérigazgatója, később a Magyar Zsidók Országos Szövetségének elnöke.⁶ Augusztus 15-ére azonban elhárult ez az akadály, és Polnay távozását követően Bleyer elfoglalta helyét Friedrich újjáalakult kormányában. Ám még csak nem is a kezdetben neki szánt oktatásügyi tárcát választotta, hanem – saját kérésére, hisz törekvéseihez ez passzolt jobban – „a nemzeti kisebbségek tárca nélküli minisztere” lett.⁷

A Friedrich-kormány létrejötte a nemzetiségi kérdés kezelése s ily módon a hazai németiség lehetőségei tekintetében is új keretrendszert teremtett. Mindjárt első intézkedései egyikével 1919. augusztus 8-án felszámolta a kömmün teljes közigazgatási rendszerét, s deklarálta az 1918. október 30-i állapotok visszaállítását.⁸ Nem sokkal ezután, augusztus 12-én pedig a kormányzó (József főherceg) az osztrák kormány által a béketárgyalásokon magának igényelt nyugat-magyarországi területsáv és Sopron városa „rendkívüli közigazgatási hatalommal felruházott” kormánybiztosává nevezte ki Sigray Antal gróf legitimista nagybirtokost. A kérdéskör egyik legjobb ismerője találóan jegyzi meg: a „[...] nyugat-magyarországi kormánybiztosság magyar jellege annyira szemet szűrő volt, hogy még hivatalos részről sem próbálták meg soha a német autonómia valamiféle változatának kijátszani.”⁹ E két intézkedés – a tanácsrendszer megszüntetése és a nyugat-magyarországi kormánybiztosság felállítása – a forradalmi időszakban megteremtett létalapjától fosztotta meg a hazai német önkormányzatiságot. A hatás nem is maradt el: legfőbb szervei, a Németek Országos Tanácsa és a nyugat-magyarországi német autonóm terület önkormányzati testületei – anélkül, hogy ezt a kormány külön elrendelte volna – szinte azonnal eltűntek.

Megmaradt viszont egy másik testület, a kömmün német népbiztosságával annak idején szorosan együttműködő – mégis, több kommunista állami szerv által a tudatos germanizálás vádjával illetett – Kulturbund. Ez a polgári demokratikus kurzus két országos német néptanácsa egyikének, Rudolf Brandsch Deutscher Volksratjának utódszervezeteként 1919 márciusától tovább élhetett. (A másik központi szervezetet, Bleyer autonómiaellenes Deutschungarischer Volksratját viszont a hatalomátvételt

⁶ GRATZ Gusztáv: *A forradalmak kora*. Budapest, Magyar Szemle Társaság, 1935. 233.

⁷ BÖLÖNY József: *Magyarország kormányai 1848–1987*. Budapest, Akadémiai, 1987. 97.

⁸ 3886/1919. M. E. sz. rendelet „a törvényes közigazgatás felvételéről”. Vö. *Magyarországi Rendeletek Tára, 1919*. Budapest, Magyar Kir. Belügyminisztérium. 627–628.

⁹ BELLÉR Béla: *Az ellenforradalom nemzetiségi politikájának kialakulása*. Budapest, Akadémiai, 1975. 31. (A továbbiakban: BELLÉR, 1975.)

követően azonnal fölszámolta a kommün.) A Kulturbund persze most is az egykori autonomista néptanács politikai irányvonalát vitte tovább; ez derül ki a hozzá kötődő – 1919 novemberétől megjelenő – hetilap, a *Deutsche Arbeit in Ungarn*¹⁰ profilját, illetve szellemi holdudvarát (Ernst Imrich, Alexander Giesswein, Otto Herzog, Guido Gündisch, Peter Jekel, Nikolaus Hochstrasser, Bruno Schwicker) szemügyre véve. Mindez előrevetítette a hazai németsegen belüli egység hiányának megmaradását, a két egykori német néptanács rivalizálásának továbbélését.

A Károlyi–Jászi-időszakhoz képest azonban (minthogy Bleyernek a területi integritás veszélyeztetését vizionáló Cassandra-jóslatai tragikusan igazolódtak) az erőviszonyok alaposan eltolódtak. Az 1919 februárjában – tehát még a kommunista hatalomátvétel előtt – sikeresen háttérbe szorított Bleyer, akit a magukat már-már győztesnek vélő német ellenfelei úgyszólván „politikai halottnak” nyilvánítottak, részint belső ellenzékének a forradalmi időszakhoz való kötődésük miatt bekövetkezett kompromittálódásával, részint pedig saját ellenforradalmi elkötelezettsége és érdemei nyomán főnixmadárként föltámadt, és egyszeriben a hazai német politikai élet megkerülhetetlen, központi alakjává vált.¹¹

Érdeemes röviden utalni arra, hogy az 1920 januárjában lebonyolított nemzetgyűlési választások a „belnémet” ellentéteket és az 1918. őszi árkokat újjáélesztették. Míg azonban Bleyer keresztény pártja (Deutsch-Christliche Wirtschaftspartei) egyedüli német erőként sikeresen szerepelt (s parlamenti párttá vált), addig a korábban Károlyi és Jászi szekerén utazó ellenlábasai által 1919 októberében megszervezett Deutsche Bauern- und Bürgerpartei¹² – melyet a vele személyi állományában összefonódó, ám már a 20-évek elejére szinte észrevétlenül kimúló Kulturbund holdudvara, valamint egy ütőképes harci orgánus, a *Neues Politisches Volksblatt* is támogatott – a továbbra is hangos autonómiapropagandája ellenére csúfosan megbukott (s a kudarc után beszüntette működését).¹³ A harmadik német pólus, a német szociál-

¹⁰ A lap kapcsán WIRTHOVEN, Anton Franz Christian [TAFERNER, Anton!]: Die volksdeutsche Forschungsarbeit im Nachkriegsungarn. Die ersten Anfänge: die Wochenschrift „Deutsche Arbeit in Ungarn”. *Deutsche Forschungen in Ungarn [Budapest]*, 1939/1–2. 1–17.

¹¹ SPIEGEL-SCHMIDT, Friedrich: Das Deutschtum Ungarns zwischen dem Putsch gegen Peidl und der Ödenburger Volksabstimmung (1919–1921). *Südostdeutsches Archiv*, 1987/88. 102–105., ill. 83. (A továbbiakban: SPIEGEL-SCHMIDT, 1987/88.)

¹² A pártot Guido Gündisch és Otto Herzog irányította, tiszteletbeli elnökké a századelő német mozgalmának vezéralakját, a már korábban Bécsbe emigrált Edmund Steinackert választották.

¹³ A későbbiekre kitekintve ugyanakkor azt is érdemes jelezni, hogy az egykori rivális német néptanácsból való (erdélyi szász származású, végül azonban mégsem Romániát választó) legfőbb belső ellenfelek, Gündisch és Jekel, már 1921 tavaszára Bleyer szövetségeseivé válnak, miközben az új törésvonal (mely a hazai németek belső életét végig a két világháború között meg fogja határozni) épp saját korábbi híve és munkatársa, a Bleyert kiszorítani igyekvő, ám az öntudatos németek által „magyarórnak” bélyegzett s egyöntetűleg gyűlölt Steuer György irányába nyílik

demokrácia – önként vállalt választási bojkottja miatt – úgyszintén képviselet nélkül maradt.¹⁴

Bleyer, mint az új politikai kurzus nemzeti kisebbségekkel foglalkozó minisztere, kinevezése után azonnal nyilvánosságra hozta programjának elvi alapjait. A kormány hivatalos szócsöve, a *Budapesti Közlöny* augusztus 17-én hozta le – egymással párhuzamosan, magyar és német nyelven közzétett – nyilatkozatát. Ez, jóllehet nem csinált titkot abból, hogy a forradalmi időszak kisebbségi törvénykezését alapvetően elhibázottnak tartja,¹⁵ legfőképp mégis a nemzetiségi közeg megnyugtatását kívánta szolgálni: „A kommunista bitorlók rémuralma erősen kiélezte azokat az ellentéteket, amelyek a magyarság és a nemzeti kisebbségek között fennállottak. Ezeknek az ellentéteknek a kiegyenlítését az újra felépítendő fejlődésképes magyar állam legfontosabb, legegésőbb problémájának tekinthetjük. Ennek a problémának a megoldását a nemzeti kisebbségek minisztériuma vállalta magára.” A következőkben fő célként határozta meg, hogy a kisebbségi közösségek szervesen bekapcsolódjanak „a magyar állami élet teljességébe”, ám ezzel párhuzamosan „a sajátos nemzeti egyéniség megőrzése a nyelvi és etnográfiai határokon belül” biztosíttassék számukra. A kormányzat ugyanis felismerte, hogy „e nemzeti kisebbségek megtartása életbevágó érdeke a jövő magyar államnak”, ugyanakkor azzal is tisztában volt, hogy szolidaritásukat ki kell érdemelnie, s „ezt a magyarsággal benső közösségben élő másnyelvű népek érdekeinek messzemenő kielégítésével lehet csak elérni”. Ennek érdekében nyelvi, gazdasági és kulturális jogosítványokat ígért nekik. Az esetleges autonómia kérdéséről viszont – egyelőre – hallgatott.¹⁶

Bleyer minisztériumának léte, annak pusztja ténye, már önmagában is fontos oszlopát képezte az előzékeny kormányzati politika külföld felé irányuló demonstrálásának.¹⁷ Olyannyira fontos oszlopát, hogy egyes vélemények szerint „a miniszté-

majd meg. Utóbbi kapcsán SPANNENBERGER Norbert: György Steuer, Regierungskommissar für die deutsche Minderheit in der Bethlen-Ära. *Suevia Pannonica*, 1999. 65–80.

¹⁴ SPIEGEL-SCHMIDT, 1987/88. 92. – BELLÉR, 1975. 123–130.

¹⁵ Bleyer nemcsak a forradalmi korszak magyar politikai elitjétől, de a német mozgalom önálló jogkiterjesztésért kilincselő autonomista szárnyától is egyértelműen elhatárolódott. Az ő alkujuk „gyümölcsként” megörökölt vívmányokat nem ismerte el, azokra hivatkozni nem tudott s nem akart. Teljesen előről kezdve, új alapokon kívánt építkezni. Vö. SCHLERETH, Ludmilla: *Die politische Entwicklung des Ungarländischen Deutschtums während der Revolution 1918/19*. München, Max Schick, 1939. 97.

¹⁶ A nemzeti kisebbségek minisztériumának nyilatkozata. / Eine Erklärung des Ministeriums der nationalen Minderheiten. *Budapesti Közlöny*, 1919. augusztus 17. 6.

¹⁷ A kérdéskörrel máig alapvető monográfiát készítő Bellér Béla még azt a kijelentést is megkockáztatja, hogy „reálisan nézve a dolgokat, a háború utáni Magyarországnak helyes nemzetiségi politika megvalósításához Nemzetiségi Minisztériumra talán nem is lett volna okvetlen szüksége, hiszen lakosságának 89,6%-a [...] magyar anyanyelvű volt”. A németeken túl a többi nemzetisége együtt-

rium feladata – nevével ellentétben – nem a magyar kormány jövőbeli kisebbségi politikájának kidolgozása volt, hanem a magyar területek – Felső- és Nyugat-Magyarország, a későbbi Burgenland – leválasztása elleni propagandatevékenység.¹⁸ Bleyer első életrajzi monográfiájának készítője is hasonlóképp látja: „A nemzetiségi minisztérium munkája [...] elsősorban egy nagyszabású reklám kellett legyen annak érdekében, hogy visszanyerjék azon népcsoportokat, amelyek leforgácsolódással fenyegettek.”¹⁹ Ennek megfelelően bőkezűen felszerelt és finanszírozott intézmény volt, mely a miniszter (illetve a második vonalat képviselő Zsombor Géza és Kutkafalvy Miklós politikai, valamint Steuer György adminisztratív államtitkárok²⁰) irányítása alatt külön főosztályokkal rendelkezett a csonka országterületen visszamaradt egyes nemzetiségek ügyeinek vitelére,²¹ ezek pedig saját politikai, sajtó- és propaganda-részlegekkel bírtak. Az utóbbi fölöttébb nagyvonalú támogatásban részesült.²²

A minisztérium tevékenysége, kodifikációs előkészítő munkája valóban alátámasztja azt a megállapítást, miszerint felállítása teljességgel a területi integritás védelmét szolgálta. Miniszterként maga Bleyer is arra törekedett, hogy összehangolja saját német nemzetiségi mozgalma (s vele együtt az összes többi hazai nemzeti kisebbség) érdekeit az eminens magyar nemzeti érdekekkel, s ennek szellemében vonzerő gyakorlására képes, látványos intézkedésekkel tudjon gravitáló erőt kifejteni az elszakított területek lakosságára, köztük saját német testvéreire is.

E koncepció egyik első elemeként Bleyer koordinálása alatt készült el az 1868. évi XLIV. tc. (a „nemzetiségi törvény”) eredeti szellemiségéhez visszatérő, s így propagandafegyverként is kiváló 1919. augusztus 21-i kormányrendeletet „a nemzeti kisebbségek egyenjogúságáról”,²³ ami aztán megteremtette annak lehetőségét, hogy az alaprendelet tizenhét paragrafusának célkitűzéseit későbbi szakminiszteri rendeletekkel konkretizálják. A viszonyokat jól jellemzi, hogy a fővárost megszállva tartó

véve is csak az összlakosság 3,5%-a volt. A minisztérium létrehozásában „[...] nem is ezek a reális nemzetiségi viszonyok tükröződtek, hanem a soknemzetiségű »Magyar Birodalom« délibábja”. BELLÉR, 1975. 35.

¹⁸ SPANNENBERGER Norbert: A Volksbund. Egy népcsoport nemzetiszocialista szervezete vagy emancipációs kisebbségi szervezet? *Aetas*, 2004/4. 50–63., 50.

¹⁹ SCHWIND, 1960. 80.

²⁰ A kinevezésekhez ld. *Budapesti Közlöny*, 1919. augusztus 28. 1. [cím nélkül – O. L.]

²¹ A német főosztály irányítását maga Steuer államtitkár látta el, emellett délszláv, tót, román és rutén főosztályok szerveződtek. A munkatársak többsége szülőföldjéről elmenekült – jó adag irredenta szellemmel és revánsvágygal átitatott – felvidéki, erdélyi és délvidéki tisztviselő volt.

²² FATA Márta: Jakob Bleyers Bemühungen um die Bewahrung der ungarischen Staatsintegrität (1918–1920). In: *Geschichte, Gegenwart und Kultur der Donauschwaben. Texte aus dem Jahresprogramm 1992 der Landsmannschaft der Donauschwaben Bundesverband – Heft 3*. Sindelfingen, 1993. 129–138., 132. (A továbbiakban: FATA, 1993.)

²³ *Rendeletek Tára, 1919.* 659–662.

románok által működtetett cenzúra a kormány hivatalos orgánumban nem engedte leközoľni a rendeletet – tartva annak a magyar fél által jól hasznosítható propaganda-értékétől –, ezért az csak a román megszállást elkerülő Szombathelyen láthatott napvilágot, lényegében semmilyen hatást sem kiváltva. A *Budapesti Közlöny* csak három hónapos késéssel, a románok kivonulása után pótolhatta a kisebbségi kérdés kezelésében oly fontos kormányzati alapelv közzétételét.²⁴

A szóban forgó 4044/1919. M. E. sz. rendelet Bleyer személyes irányítása alatt az igazságügyi minisztériumban került kidolgozásra. Minthogy a polgári demokratikus és a kommunista kormányzatok nemzetiségi jogalkotásához képest érdemi visszalépésre (az integritásvédő politikát szem előtt tartva) gondolni sem lehetett, így bizonyos tekintetben még tovább is tágitották a dualizmus kori kereteket.²⁵ Elsősorban a nyelvhasználat terén: míg az 1868-as törvény magyar hivatali nyelvet írt elő, a Bleyer által levezényelt kodifikáció a kisebbségek szabad nyelvhasználatát irányozta elő mind Budapesten, a nemzetgyűlésben, mind vidéken, a helyhatóságok hivatali gyakorlatában. Utóbbiak közgyűlései maguk határozhatták meg hivatali nyelvüket, ám amennyiben a magyarnál maradtak, úgy a jelenlévők egyötödének kívánságára további nyelveken is biztosítani kellett a jegyzőkönyvezést. Hasonló jogokat kaptak a nemzetiségek az iskoláztatás, a nyelvi és kulturális egyesületek alapítása terén. E tekintetben érdemes felidézni, hogy Bleyer – 1917-ben – a politikai entrée-ját jelentő programirátában²⁶ még csupán a kulturális alapigényeket kielégítő nemzeti-ségi népiskolákat igényelt, ezzel szemben most már (13. §) az anyanyelvi oktatás teljes (a közép- és felsőfokra is kiterjedő) skálájában gondolkodott, márpedig ez a saját – radikálisnak egyáltalán nem nevezhető – koncepciójában érdemi elmozdulást jelent. Ugyanez érvényes a nemzetiségi kultúregyesületek alapítására is (14. §), amiről a háború előtt még lemondott, de most már lehetővé tette azt.

Vitathatatlanul pozitív irányú rendelkezésről beszélhetünk tehát, még ha csökkeneti is értékét az, hogy az iskoláztatásra vonatkozó alapelvek csak az állami és helyhatósági (községi) fenntartású intézményekre vonatkoztak, az egyháziakra nem. Így aztán, minthogy nem nyúltak a magyar nacionalizmus fellegvárának számító katolikus egyház iskolaügyi monopóliumához, az továbbra is maga határozhatta meg a tannyelvet az általa fenntartott intézményekben. Végül nem hallgathatjuk el azt sem, hogy bár számos – elsősorban kulturális – téren de facto kollektív jogokat kap-

²⁴ A magyar kormány 4.044/1919. M. E. számú rendelete a nemzeti kisebbségek egyenjogúságáról. *Budapesti Közlöny*, 1919. november 19. 1.

²⁵ A rendelet e felfogásban született értékelését ld. Gleichberechtigung der nationalen Minderheiten. *Neue Post*, 1919. november 23. 1.

²⁶ BLEYER Jakab: A hazai németség. *Budapesti Szemle*, 169. köt. 483. sz. (1917). 428–441.

tak a nemzetiségek, mindazonáltal most is óvakodott a kormányzat (mint ahogy 1868-ban is) a nemzeti kisebbségek jogi személyiségként való elismerésétől.²⁷

A nemzetiségi kodifikáció újabb állomása volt a főnti nemzetiségi keretrendelet szakminiszteri végrehajtási utasítása, vagyis Haller István vallás- és közoktatásügyi miniszter („a nemzeti kisebbségek miniszterével egyetértőleg” jegyzett) 1919. december 23-i nemzetiségi iskolarendelete,²⁸ mely az alsófokú állami és községi iskolákban a gyermekek anyanyelvét tette az oktatás nyelvvé. Vegytiszta helyzet természetesen igen ritkán állott elő, így a nemzetiségi oktatásban érintett települések többsége (minthogy nem csupán egyetlen etnikum lakta), nem állhatott át tisztán nemzetiségi nyelvre. A rendelkezéssel érintett iskolákat (az egyházi fenntartásúakra mindez nem vonatkozott) három csoportba osztották. Az első csoportot azon községek iskolái alkották, melyeknek teljes lakossága valamely magyarul egyáltalán nem tudó (egy vagy akár több) nemzeti kisebbséghez tartozott. A másodikat azon községek iskolái, amelyek népessége bár ugyanígy teljességgel nemzetiségi volt, ám legalább a felük beszélte azért a magyar nyelvet. A harmadik csoportba tartoztak a nem kizárólag nemzetiség(ek) által lakott községek, vagyis azok, ahol magyar lakosság is élt (kisebbségben ugyan, de legalább 20 iskolaköteles gyermekkel). Fontos tehát, hogy a vegyes lakosságú községek e típusában „nemzetiségi többség” „kisebbségi magyarsággal” élt együtt; az ellentétes felállással (magyar többség nemzetiségi kisebbséggel) nem kívántak foglalkozni! A rendelkezés szerint az első csoport iskoláiban az oktatás kizárólag nemzetiségi anyanyelven zajlik (azzal a kiskapuvál, hogy az iskolaszék, vagy a községi képviselőtestület kívánságára egyes tárgyak magyarul is taníthatók). A második és harmadik csoport községei külön nemzetiségi iskola vagy párhuzamos nemzetiségi osztály felállítására kapnak lehetőséget, ahol a tantárgyak egy részét (a népi identitás szempontjából fontosakat, de legalább a hittant, az írás-olvasást, a számolást, a beszéd- és értelemgyakorlatot és az éneket) nemzetiségi anyanyelven kell oktatni, az egyéb tárgyak taníthatók magyarul is. Ugyanakkor az is

²⁷ Terminológiai szempontból mégis fölöttébb előremutató gesztusként értékelhették az érintettek, hogy az 1868-as nemzetiségi törvényben szereplő „faji különállás” kifejezés helyett az új rendelet a „nemzeti kisebbség” alakot alkalmazta. A nacionalista magyar közvélemény és a vidéki közigazgatás elutasító reakciója persze már egy egészen más kérdés. Az ő elutasító álláspontjuk egyenes következményeképp viszont a német társadalom is mozgásba lendült: ezt jól példázza 1919. december legelején az egyik – Bleyer jelenlétében zajló – gyűlésük, mely az alaprendelet mihamarabbi szakminiszteri kidolgozását, s így az anyanyelvi oktatásra vonatkozó elvek gyakorlatba átültetését követelte. Vö. Für die deutsche Schule. *Neue Post*, 1919. december 6. 2.

²⁸ 209.494/1919. VKM sz. rendelet „a nemzeti kisebbségek egyenjogúságáról szóló 4.044/1919. M. E. sz. kormányrendelet 12., 13. és 14. §-ai alatt foglalt és az állami és községi kiseddóvodákra, elemi népiskolákra és ismétlőiskolákra vonatkozó rendelkezések végrehajtásáról” (1919. december 23.). *Rendeletek Tára*, 1919. 1587–1600.

szerepel a rendeletben, hogy a nem magyar tannyelvű iskolákban a harmadik osztálytól kezdve kötelező tárgyként kell tanítani a magyar nyelvet (írás-olvasás, beszéd- és értelemgyakorlat), mégpedig olyan („megfelelő”) óraszámban, hogy a hatodik osztály befejeztével a diáknak ne okozhasson gondot a leírt szövegek megértése, illetve gondolatainak kifejezése magyarul.²⁹

A rendelet taktikai motivációit maga Bleyer sem tagadja. Csernoch hercegprímáshoz írott 1920. április 26-i levelében kendőzetlenül kifejti, hogy a tisztán anyanyelvű oktatás (az első csoport) voltaképp a demarkációs vonalon túlra került, elszakítani kívánt területek homogénebb etnikai tömbjeinek szóló ajánlat a visszatérésük esetére, míg a magyar fennhatóság alatt maradt (magyarul amúgy is nagyobb arányban tudó) kisebbségi közösségeket magába foglaló másik két csoport esetében a tárgyak egy részének magyar tannyelvre amúgy sem okozhat problémát, s csupán a nemzetiségi kultúra fenntartásához elengedhetetlen tantárgyak estében biztosítandó az anyanyelvű oktatás.³⁰

Gesztusértékűként értelmezhető ugyanakkor, hogy a nemzetiségi iskolák felügyeletét a vezető tanfelügyelőtől függetlenített, önálló hatáskörű külön tanfelügyelő kapta meg,³¹ valamint az is, hogy – kielégítendő a német nemzetiségi iskolák tanerő-szükségletét – a VKM („a nemzeti kisebbségek m. kir. miniszterével egyetértőleg”) már a következő évben magyar és német tanítási nyelvű tanító- és tanítónőképző intézetek felállítását rendelte el.³² A rendelkezés célját Haller így fogalmazta meg: „[...] módot és lehetőséget kívánok nyújtani arra, hogy a jövő tanítósága, melynek hazánk újraépítésében jelentékeny osztályrész jut ki, hazafias érzületével hatékonyabban szolgálhassa és ápolhassa németajkú polgártársaink hitét, erkölcsét, nyelv-

²⁹ A kézenfekvő párhuzamot megtalálva egyes történészek a Lex Apponyi enyhébb változatát látják ebben. Vö. FÜZES Miklós: Die Nationalitäten-Schulpolitik Ungarns zwischen 1918 und 1945. *Suevia Pannonica*, 1989. 57–67., 60. – A rendelet értékeléséhez ld. még BELLÉR, 1975. 46. – SPIEGEL-SCHMIDT, 1987/88. 86–87. Utóbbi több (jogos!) kritikát is megfogalmaz, egyebek közt azt, hogy tisztázatlan, ki határozza meg a besorolást a fentebbi csoportokba, továbbá hogy, noha a nemzetiségi közösségek magyar kisebbségeiről látható mód gondoskodtak, nem tették meg viszont ugyanezt a magyar többségű közösségek nemzetiségi kisebbségével.

³⁰ TILKOVSKY Loránt: Nemzetiségi anyanyelvű oktatás a katolikus elemi népiskolákban (1919–1944). *Századok*, 1995/6. 1251–1274., 1253.

³¹ 209.494/1919. VKM sz. r., 28. §. – Ld. még A nemzeti kisebbségek népoktatásügye. *Néptanítók Lapja*, 1920/1–3. 14–15., 15. (V.2. Tanfelügyelőség.)

³² 48.696. VKM sz. rendelet „a magyar és német tanítási nyelvű tanító- és tanítónőképző-intézetek felállítása, illetőleg ily nyelvű tanfolyamok szervezése tárgyában” (1920. június 5). *Hivatalos Közlöny* [a Magyar Királyi Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium heti információs lapja – O. L.], 1920. június 24. 173–174. – A kérdéshez részletesebben DONÁTH Péter: *Iskola és Politika. Az állami német nemzetiségi tanítóképzés magyarországi történetéhez 1919–1944*. Budapest, Budapesti Tanítóképző Főiskola, 1996.

vét, kultúrhitvatását és ezzel is bensőbbé tegyük Magyarország iránti hagyományos hűségét és rendületlen honszeretetét, mely a magyar hazával és a magyar kultúrával elválaszthatatlanul évszázadok óta összeforrasztotta.” Az egyenjogúsítási és az iskolarendelet kibocsátása vitathatatlanul összefüggésben állt a nyugat-magyarországi németek megnyugtatására irányuló törekvéssel, akik nem csupán a forradalmi időszakban számukra biztosított önkormányzati vívmányok elvesztésétől tartottak, de attól is, hogy a nemzetiségi oktatás tekintetében is vissza fognak térni az 1918 előtti állapotok.³³

Szintén a nemzetiségpolitika irányvonalának integritásvédő prioritásait kell látnunk abban, hogy Bleyer minisztériuma újra elővette a forradalmi időszakban kidolgozott autonómiaterveket, és például szlovák viszonylatban egy mintaértékű (de sajnos a békekonferencia által figyelemre sem méltatott) tervezetet tett le az asztalra.³⁴ Hogy miért épp a szlovákok számára? Mert az új status quo megváltoztatásának lehetőségeit mérlegelve még leginkább az igen heterogén csehszlovák államkezdemény megbontása tűnt kivitelezhetőnek. Feltűnő volt ugyanis, hogy a Felvidék nyugati területein hamar megtörtént a határvonal (vagyis a Duna) bebiztosítása, a keletiekkel szemben jócskán elhúzódott az előrenyomulás és a konszolidálódás folyamata. Bleyer minisztériuma ezért azt a feladatot kapta, hogy az igazságügyi minisztérium államtitkára (Rassay Károly) és a magyarbarát szlovák néppárt vezetője (Jehlicska Ferenc) bevonásával dolgozza ki a szlovákok lakta terület Magyarországon belüli öngazgatásának tervezetét. A munkához szabad kezét és teljes támogatást adott a kormányzat. A munkaanyag (melyben a szóban forgó területet „Szlovenszkó” névvel illetik) egyes vélemények szerint „[...] olyan messzire ment, hogy már a föderatív megoldás határát súrolta, és gyakorlatilag a korábbi horvát-magyar kiegyezéshez hasonló megoldást kínált”.³⁵ 1920. január elején, amikor a szlovák autonómiatervezet a Huszár-kabinet megtárgyalta (és elfogadta), a szakminiszter maga is így fogalmazott: „Tényleg sokat adunk e tervezetben a tótoknak, de mindamellét megmentjük a magyar állam magyar jellegét és egységét.” A koncesszió mögötti taktikai megfontolásokat ezúttal is jelzi, hogy – állítása szerint – mindvégig

³³ SCHWIND, 1960. 82. A szerző ennek kapcsán arra hívja fel a figyelmet, hogy egész Nyugat-Magyarországon nem volt akkoriban egyetlen német középiskola sem. Sőt, Moson vármegyében még német népiskola sem létezett, míg Sopron vármegyében csupán egy, Pozsony vármegyében mindössze három ilyen működött.

³⁴ A szlovák autonómiatervezet szövegét ld. *A magyar állam és a nemzetiségek. A magyarországi nemzetiségi kérdés történetének jogforrásai 1848–1993*. Szerk. BALOGH Sándor. Budapest, Napvilág, 2002. 245–249.

³⁵ VITÁRI Zsolt: Új kisebbségpolitika ellenérzésekkel? Etnopolitikai irányváltások Magyarországon 1918 és 1920 között. In: *Sed intelligere. Tanulmányok a hatvanöt éves Gyarmati György tiszteletére*. Szerk. SLACHTA Krisztina et al. Pécs, Kronosz, 2016. 181–199., 195.

arra törekedtek, hogy „[...] a minimumra redukáljuk a tótok kívánságait, de a mai időpontban nem lehetett olcsóbban megcsinálni, különösen nem a wilsoni elvek hangsúlyozása után és azon tervek után, amelyeket Jászi Oszkár annak idején Keleti Svájc formájában a nyilvánosságra hozott [...]”.³⁶ A tervezetet egyébiránt Bleyer még évekkel később is minisztériuma egyik legbeszédesebb s legnagyobb intellektuális teljesítményének tekintette.³⁷

Nyitva maradt azonban a nyugat-magyarországi német autonómia kérdése, sőt a többségi német lakosság körében inkább az igény elaltatása folyt. Mindez valójában épp azért történt, hogy az 1919. szeptemberi saint-germaini békében Ausztriának ítélt terület ügyében az átadást késleltető magyar félnek játéktere maradjon az esetleges változtatás elérésére.³⁸ A terület megtartása ugyanis a legfontosabb feladatok egyike volt. Nem véletlen, hogy Sigray gróf, a nemrég kinevezett kormánybiztos (akivel, mint Bleyer utóbb állította, „én két esztendeig együtt működtem télen-nyáron, minden nap, teljes erőnk felhasználásával Nyugatmagyarország megmentéséért”) maga vállalta a főntebb már említett, a román cenzúra által elhallgatásra ítélt 4044-es kormányrendelet kinyomtatását és terjesztését a működési területén.³⁹ Ez ugyanis kétségkívül alkalmasnak tűnt arra, hogy vonzerőt gyakoroljon a térség német ajkú lakosságára, akiknek évszázados „hungarus-érzetét” és inkább csak lokális, a szűkebb környezetükhöz kötődő népi identitását a magyar tradíciók ellenében fellépő osztrák propaganda céltudatosan igyekezett a német népközösség gondolatával fölülírni, azaz elfogadtatni velük egy „olyan kívülről, készen kapott csoporttudatot [...], ami nem elsősorban saját belső fejlődésük következménye volt”.⁴⁰

³⁶ MNL OL, K 27 Minisztertanácsi jegyzőkönyvek, 1920. január 9., 3. n. p.

³⁷ Ld. Bleyer Jakab 1929. tavaszi parlamenti megszólalásait: *Képviselőházi napló, 1927–1931*. XXI. kötet (1929. május 22. – június 6.), 301. ülés. 241–244. (különösen 244.), ill. 249–251. (Utóbbiban szó szerint fölolvasta az egykori tervezetet és a kormány ezzel kapcsolatban közzétett nyilatkozatát is.)

³⁸ A kérdéskör legújabb szakirodalmából ld. SCHLAG, Gerald: „*Aus Trümmern geboren...*” *Burgenland 1918–1921*. Eisenstadt, Burgenländisches Landesmuseum, 2001. – Tóth Imre: *Két Anschluss között. Nyugat-Magyarország és Burgenland Wilsontól Hitlerig*. Pécs, Kronosz, 2020. – MURBER Ibolya: *Burgenlandi impériumváltás 1918–1924: kikényszerített identitásképzés és politikai erőszak. Múltunk*, 2019/2. 181–214. – Uő.: *Nyugat-Magyarországtól Burgenlandig, 1918–1924. Határtörténetek az első világháború után*. Budapest, BTK Történettudományi Intézet, 2021. – UJVÁRY Gábor: „*Hűség városa, légy hű öre önmagadnak*”. *Nyugat-Magyarország 1918–1921 közötti sorsa és a soproni népszavazáshoz vezető út*. Sopron, MNL GyMSML SL, 2021. (A továbbiakban: UJVÁRY, 2021.)

³⁹ Bleyer 1928. március 27-i parlamenti felszólalásában emlékeztetett erre. *Képviselőházi napló, 1927–1931*. X. kötet (1928. március 14. – március 30.), 150. ülés. 320–327., 323.

⁴⁰ UJVÁRY, 2021. 37.

A nemzetiségi minisztérium a térség majd minden községében bizalmi emberek hálózatát működtette, akik tevékeny szerepet vállaltak a közhangulat alakításában, és a Bleyerhez politikailag közel álló német nyelvű országos napilap, a *Neue Post* is különösen erőteljes propagandát fejtett ki a területi integritás érdekében. Ezzel párhuzamosan a nemzetiségi minisztérium sorra szervezte az „elszakadással” szemben a „maradás” mellett agitáló nyugat-magyarországi német népgyűléseket. Könnyű dolga korántsem volt a frusztrált és a korábbi ígéretekben már épp elégszer csalódott német ajkú lakosság meggyőzése terén.⁴¹ Bleyer egyik munkatársától, Török Árpádtól tudunk egy esetről (vele még a szemtanú, Huber János osztotta meg), amikor kampánykörútja során a nemzetiségi miniszter Huber képviselő társaságában a Moson vármegyei Gálos (Gols) községbe érkezett. Egy Ausztriát hangosan éltető nagyobb tömeg gyorsan körülvette az autójukat, ahonnet kiszállni sem nyílt módjuk, mert olyan fenyegető magatartást tapasztaltak. Sofőrjük, a tettelegességet elkerülendő, kénytelen volt azonnal továbbhajtani.⁴² Egy másik alkalommal dühös parasztok egy csapata vasvillával támadt rá a miniszterre, amint erre az őt kísérő magántitkára – a későbbi neves irodalomtörténész – Pukánszky Béla visszaemlékezett.⁴³

Propagandatevékenységét Bleyer a terület parlamenti képviselőinek támogatásával folytatta (német és magyar származásúakkal egyaránt), akikkel a nemzetiségi minisztérium gyakorta egyezettett, sőt egy állandó nyugat-magyarországi parlamenti csoport alakításáról, illetve egy Párizsba küldendő tiltakozó jegyzékről is megállapodott,⁴⁴ amit aztán a térség legolvasottabb lapja le is közölt, mégpedig az összes nyugat-magyarországi választókerület (többnyire német ajkú) képviselőjének aláírásával.⁴⁵ Legalább ilyen fontos támasznak bizonyult azonban az a Gratz Gusztáv, aki ekkor Magyarország bécsi követe volt, hazatérve pedig megkapta a külügyi

⁴¹ A kérdésről részletesebben OROSZ László: „[...] Nyugat-Magyarország német nyelvű, de államhű népe Magyarországhoz akar és fog tartozni örökre.” Nyugat-Magyarország ügye a hazai németiség perspektívájában. (Megj. alatt a 2021. november 24–25-én Sopronban megrendezett „Haza – szeretet – hűség. A soproni népszavazás elő- és utóélete” című konferencia tanulmánykötetében.)

⁴² TÖRÖK Árpád: Jakob Bleyer als Nationalitätenminister. *Ungarische Jahrbücher*, 1934. 35–45., 41. (A továbbiakban: TÖRÖK, 1934.)

⁴³ SCHWIND, 1960. 84. (51. láb.)

⁴⁴ Nyugatmagyarország képviselői követelik a népszavazást. *Sopronvármegye*, 1920. február 7. 1.

⁴⁵ Bleyer Jakab (Szentgotthárd), Nitsch Mátyás (Zurány), Klebelsberg Kunó (Sopron), Huber János (Nezsider), Haller István [ő, miután majd Cegléden is megválasztják, itt lemond, helyére Ferták Jenő kerül – O. L.] (Lövő), Sabel János (Kismarton), Scholtz Ödön (Nagymarton), Lingauer Albin (Kőszeg), Thomas Ferenc (Németújvár), gr. Ambrózy Migazzi István (Felsőőr), Dömötör Mihály (Kapunvár). Vö. Nyugatmagyarország nemzetgyűlési képviselői az elcsatolás ellen. *Sopronvármegye*, 1920. február 15. 2. – Szövegét az országos német sajtó is leközölte: Ein Protest der Abgeordneten Westungarns. *Neue Post*, 1920. február 14. 1.

tárcát, a későbbiekben pedig – Bleyerrel számos kérdésben polemizálva – maga is a nemzetiségi politizálás irányába fordult.⁴⁶

Bleyernek a terület sorsát alakítani igyekvő különleges aktivitását mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy – levélben⁴⁷ vagy személyesen – sorra kereste fel a hangadó németországi és ausztriai köröket, hogy meggyőzze őket a határmódosítás káráiról. Legfőbb érve az volt, hogy ha az erdélyi, délvidéki és felvidéki erős német tömbök elcsatolása után immáron Nyugat-Magyarország németisége is elszakad, akkor a csonka-magyarországi németiség menthetetlenül asszimilálódni fog, márpedig általa elvész az összekötő láncszem az újonnan keletkezett államok németjei között, így eltűnik a természetes híd is a német nyelvű államok és a délkeleti németiség szétszabdalt közösségei között, ami pedig bizonyosan nem lehet német érdek.⁴⁸ Németországban egyes vezető politikusok (Ludendorff tábornagy, Stresemann, Marx, Luther későbbi kancellárok, Westarp, Reventlow, Helfferich képviselők, Kahr és Held bajor miniszterelnökök, Rupprecht bajor trónörökös) megértéssel viszonyultak Bleyer – ügyesen „gesamtdeutsch” kontextusba ágyazott – érvrendszeréhez, támogatást azonban nem tudtak nyújtani.⁴⁹ Ezzel szemben Ausztriában bármilyen színezetű politikai erőnél vagy épp egyházi méltóságnál csakis visszautasításra találtak Bleyer meggyőzési kísérletei. Képzeltük, milyen ellenszenv és bizalmatlanság vette őt körül, amiért német emberként az új Német-Ausztria ellenében tevékenykedik.⁵⁰

Jól tükrözi a német nyelvterület Bleyer iránt táplált érzelmeit az a jelentés, amit Karl Christian von Loesch, a Németország határain kívül élő németiség védelmét felkaroló számos népiségi szervezet fedőszerveként működő Deutscher Schutz-

⁴⁶ Kapcsolatukhoz ld. PÁL Vince: Kontrahenten oder Weggefährten? Jakob Bleyer und Gustav Gratz an der Spitze des Ungarländischen Deutschen Volksbildungsvereins. In: *Jakob Bleyer als Volkstumspolitik. Akten der JBG-Tagung vom 5. Dezember 2003*. Budapest, k. n., 2004. 39–58., különösen 42–43.

⁴⁷ Az időközben elkallódott Bleyer-hagyatékot a két világháború között még tanulmányozhatta életrajzírója, Hedwig Schwind, aki a miniszter Franz Xaver Zahnbrecher bajor tartományi képviselőhöz intézett 1920. december 19-i leveléből hosszasan idézve rajzolt képet a miniszter érvrendszeréről. Vö. SCHWIND, 1960. 84–85.

⁴⁸ Vö. FATA, 1993. 135–136.

⁴⁹ TÖRÖK, 1934. 42–43. – BELLÉR, 1975. 101. – A Magyarországgal együttérző németországi megnyilatkozások egyike Ernst zu Reventlow grófnak a saját lapjában (*Der Reichswardt*) közzétett vezércikke, mely igen érdekes érvrendszer által világítja meg, miért nem szabad azonosulnia Németországnak a Burgenland-kérdés kezelésével. Vö. OROSZ László: Egy német Reichstag-képviselő a Burgenland-kérdésről 1921 nyarán. *A VERITAS Történetkutató Intézet és Levéltár honlapjának Olvasnivaló rovata*, 2022. 02. 28.

⁵⁰ Ezzel Bleyer is tisztában volt, s keserűen idézte föl a halála előtt elmondott hírhedt parlamenti beszédében. Vö. *Képviselőházi napló, 1931–1935*. XV. kötet (1933. május 2. – május 17.), 176. ülés. 210–215., 212.

bund⁵¹ elnöke készítette a berlini külügy számára az 1921 nyarán tett magyarországi látogatását összegezve. Ebben a Burgenland-ügy Magyarország javára történő megoldásán serénykedő minisztert igen kedvezőtlen színben láttatja („kétségkívül kétszínű jellem, kevésbé szimpatikus személyi tulajdonságokkal”), ám azt is kénytelen elismerni, hogy az itteni németiség érdekvédelmének megvalósítására rajta kívül nem lát alternatívát.⁵²

A trianoni béke, majd alig valamivel később a nyugat-magyarországi kérdés rendezése révén mégis bekövetkezett az, amitől Bleyer a leginkább tartott, és aminek elkerülésére hajlandó volt a magyar kormány nemzetiségpolitikai arca lenni. Egyfelől az, hogy a csonka országban visszamaradt németiség arányaiban még a magyarságnál is nagyobb veszteséget szenvedett, amikor kétmilliós állományának háromnegyedétől elvágták, ráadásul épp a leginkább felgyorsult asszimilációjú néptömegeit meghagyva.⁵³ Másfelől pedig az, hogy a békeszerződés aláírásával végképp megszűnt a német nemzetiség kifelé aduként való kijátszásának stratégiája, ám ebből adódóan respektálásának kényszere is!

S valóban, a diktátum miatt sokkolt hazai közvélemény immáron minden felgyülemlett indulatát és tehetetlen haragját az egyedül megmaradt hazai kisebbségen, a németiségen vezette le. Az éledező sovíniszta hangok már Bleyer miniszteri ténykedése kezdetétől végigkísérték a területvédő törekvéseket a jogos nemzetiségi igényekkel egyeztetni próbáló jószándékú kisebbségi törvénykezést. A vidéki közigazgatás is azonnal támadásba lendült a nemzeti kisebbségek asszimilációs folyamatát megállítani, horribile dictu visszafordítani igyekvő, ezért hazafiatlannak nyilvánított kormányzati szakpolitika ellenében,⁵⁴ a nemzetiségek iskolaigényének „élesztgetésében”⁵⁵ a további irredenta törekvések melegágyát látó különféle nacionalista

⁵¹ A szervezetről LUTHER, Tammo: *Volkstumspolitik des Deutschen Reiches 1933–1938. Die Auslandsdeutschen im Spannungsfeld zwischen Traditionalisten und Nationalsozialisten*. Stuttgart, Steiner, 2004. 45–47.

⁵² A jelentést elemzi TILKOVSKY Loránt: Németország és a magyarországi német kisebbség (1921–1924). *Századok*, 1978/1. 3–48., az idézet helye: 6. – A további, Bleyerről megfogalmazott német és osztrák véleményekből bőségesen idéz SCHWIND, 1960. 88.

⁵³ Mindez előrevetítette a hazai németiség fogyásának fölgyorsulását, amit már az 1920 és 1930 közötti dekád elmozdulását rögzítő következő népszámlálás eredményei (13%-os veszteség egyetlen évtized alatt!) is világosan igazoltak. Az adatokat részletesen elemzi KOVÁCS Alajos: *A németek helyzete Csonka-Magyarországon a statisztika megvilágításában*. Budapest, Hornyánszky, 1936.

⁵⁴ MARCHUT Réka: A helyi közigazgatás viszonya a német kisebbségi törekvésekhez (1920–1940). In: *A magyarországi németek elmúlt 100 éve. Nemzetiségpolitika és helyi közösségek*. Szerk. EILER Ferenc – TÓTH Ágnes. Budapest, Társadalomtudományi Kutatóközpont – Argumentum, 2020. 47–64., 51–53. – BELLÉR, 1975. 46–48.

⁵⁵ Az iskolakérdés kiéleződését igen jól szemlélteti a *Neue Post* 1920. január–februári számaiban Törökbalint kapcsán folyó polémia, ahol is a helyi plébános állt az iskola „elnémetesítése” elleni harc élére.

szervezetek pedig (Magyar Országos Véderő Egylet, Magyarország Területi Épségének Védelmi Ligája, Magyar Nemzeti Szövetség, Ébredő Magyarok Egyesülete, Kettőskereszt Vészövetség) hamar előálltak a nemzetiségi miniszter menesztésének követelésével.⁵⁶

1920 decemberében a még mindig nyitott burgenlandi kérdésben folytatott ausztriai tárgyalásából Bleyer arra érkezett haza, hogy Teleki átalakított kormányából kihagyták, azaz gyakorlatilag menesztették. A bukott miniszter még ezt követően is (1921 tavaszán) folytatott németországi tárgyalásokat a burgenlandi kérdésben, ám az 1921. októberi velencei egyezményt és a szóban forgó terület átadását (kivéve a decemberi népszavazással megtartott Sopront)⁵⁷ követően végleg jelentőségét veszítette a nemzetiségi minisztérium, amit aztán 1922 februárjában fel is számoltak.⁵⁸

E csapásokat további politikai kudarcok követték, például az, hogy az 1922-es választásokon egyetlen Bleyer irányvonalú jelölt sem jutott be a parlamentbe (maga Bleyer is kibukott onnan), pedig az 1920-as választásokon – a kormányerővé emelkedett Keresztény Nemzeti Egyesülés Pártja soraiban – még 9 képviselői helyet szerzett Bleyer tömörülése,⁵⁹ mely aztán a nemzetgyűlés összeülését követően átkezesztelte magát, s 1920. február 21-én a Keresztény Német-Magyar Integritáspárt (Christlich Deutsch-Ungarische Integritätsparthei) nevet vette föl. E régi-új Bleyercsoport, minthogy a nevében kifejezésre juttatott cél mellett a német nemzetiségi érdekeket is felkarolni igyekezett, mind többször került konfliktusba a kormánypárttal; különösen azt követően, hogy 1920 legvégétől a kormányból eltávolított Bleyernek immár a lojalitás öncenzúráját sem kellett magára erőltetnie. A keresztény pártok egyik közös tanácskozásán aztán – 1921 januárjában – heves kritika alá vette a kormány nemzetiségpolitikáját, egyebek mellett kijelentve, hogy örül annak, hogy már

⁵⁶ TILKOVSKY Loránt: *Nemzetiségi politika Magyarországon a 20. században*. Debrecen, Csokonai, 1998. 40–41.

⁵⁷ A már hivatkozott munkákon túl e tekintetben ld. még FOGARASSY László: *Die Volksabstimmung in Ödenburg (Sopron) und die Festsetzung der österreichisch-ungarischen Grenze im Lichten der ungarischen Quellen und Literatur. Südost-Forschungen*, 1976. 150–182. – ORMOS Mária: *Civitas Fidelissima. Népszavazás Sopronban 1921*. Győr, Gordiusz, 1990.

⁵⁸ A döntés háttéréről és a későbbiek során fölkegyedő nemzetiségpolitikai irányvonalról EILER Ferenc: *Magyarország nemzetiségpolitikája (1918–1989)*. In: EILER–TÓTH szerk., 2020. 11–46.

⁵⁹ A főntebb említett Bleyer, Huber, Scholtz, Sabel, Lingauer és Thomas nyugat-magyarországi választókerületei mellett Schiessl Henrik Pomázon, Frühwirth Mátyás Soroksáron és Eberhardt Antal Bián tudott nyerni. Vö. *Nemzetgyűlési Almanach 1920–1922*. Szerk. VIDOR Gyula. Budapest, Magyar Lap- és Könyvkiadó Rt., 1921. 25–26, 65, 124, 120, 85–86, 150, 123, 49–50, 39. – A teljes képhez az is hozzátartozik, hogy Bleyer párttársain kívül más pártok német származású jelöltjei is mandátumhoz jutottak (a kisgazdapárti Nitsch Mátyás Zurányban és Weber János Bonyhádon, továbbá az ellenzéki Keresztény Szociális Gazdasági Pártból Giesswein Sándor Magyaróváron), ily módon 1920-ban 12 német származású képviselő ült a nemzetgyűlésben. Vö. BELLÉR, 1975. 130.

nem tagja a kormányszatnak. 1921 tavaszán német képviselőcsoportjával együtt végül a kormánypartból is kilépett, úgyhogy május 31-én már az ellenzéki padsorokban helyet foglalva szólalt fel a költségvetési vitában (kül- és nemzetiségpolitikai összefüggéseket tárgyalva). Ezek után nincs mit csodálkozni azon, hogy – elveszítve a háta mögül a kormánypárti hátszelet – kicsiny német keresztény tömörülésével simán elbukott az 1922-es választásokon.⁶⁰

Mindezek a kudarcok, a sovíniszta közhangulat, a fokozódó magyarosító kampány, és a német kisebbség sikertelen önvédelmi politikája lényegében előkészítette az utat a 30-as évek radikális, nemzetiszocialista irányú elmozdulásához a hazai németségben belül. Eközben a magyar nemzetiségpolitika a méltányos magatartás és a jogos kisebbségi igények kielégítése helyett egyre leplezetlenebb asszimilációs nyomással igyekezett elejét venni a hazai németség bármiféle etnopolitikai aktivitásának. Márpedig ezek a nemzetiségi sérelmek csak még inkább ráerősítettek a mélyben lappangó disszimilációs törekvésekre, meghasonlás és válaszut elé kényszerítve a népi öntudatát a magyar hazafiságával korábban mindig összeegyeztetni képes német ajkú közösséget.

⁶⁰ SPIEGEL-SCHMIDT, 1987/88. 91–92, 98–99.

LÁSZLÓ OROSZ

“KEEPING THE NATIONAL MINORITIES IS A VITAL INTEREST OF THE FUTURE HUNGARIAN STATE [...]”

JAKAB BLEYER’S ROLE IN THE GOVERNMENT (1919–1920) IN THE CONTEXT OF THE ETHNIC ASPIRATIONS OF THE GERMANS OF HUNGARY

The initial (albeit short) phase of the counterrevolutionary system, which came to power with the collapse of the Hungarian Soviet Republic, focused completely on preserving the territorial integrity of the state, which was its utmost political priority. This aspiration was particularly apparent in how the government expressed its accommodating posture towards the ethnic minorities. In the naïve hope that perhaps the decision-making process had not yet run its course at the concurrent peace conference, everyone believed that only through an exemplary national minorities policy and with a worthy alternative to the centrifugal aspirations of the non-Hungarian population could hope be kept alive. This attempt, like the enticing policies of the Károlyi government at the end of 1918, promised few results, however. Most of the ethnic minority population could no longer be persuaded (since a majority of them had already announced their secessionist intentions after the collapse of the Austro-Hungarian Monarchy) even though the government had counted on substantive redress in myriad ways out of the goodwill of the Great Powers. However, it was tied to the precondition of demonstrating such power – for the benefit of domestic minorities and against separatism – as to stress centripetal (i.e., towards the core) aspirations.

Plainly the Germans of Hungary seemed the most suitable since the geographical distance from their homeland had deterred them from expressing such irredentist aims as the Romanians and Serbs, for example, who wished to unite with their respective native people. In autumn 1918, their interests had not necessarily lain in dissolution. To keep their popular stock together, there had been no alternative surpassing the status quo, so the Germans of Hungary had not been particularly keen on joining up with another – no less nationalistic – state, which was the specific circumstance that engendered the possibility for Budapest to base its strategy on the positive traditions and good-natured support – as the epitome of the exemplary minority attitude – of the German community that was not inherently hostile towards it. In other words, the visible manifestation of the allegiance of the German minority to the Hungarian state was hoped for through an interdependent, mutual and favorable partnership based on certain concessionary guarantees.

This government stance found an ideal ally in Jakab Bleyer, the respected leader of the Hungarian Swabian community and professor in the Department of German Literary Sciences at the University of Budapest. Bleyer seemed perfectly suited to fulfill the expectations of the change of course following the failure of the governments of the revolutionary period. His political image was an optimal fit for the counterrevolutionary ideological system. Bleyer was emphatically Christian, patriotic, anti-leftist, pro-unity and also ethnically German. Therefore, he was the epitome of the shared interests and partnership indicated above. In August 1919, Bleyer was named Minister for National Minorities in the Friedrich government. As a result of continued shared interests, he continued in this capacity in the Huszár, Simonyi-Semadam and Teleki governments.

The study focuses on the endeavors and measures that Bleyer and the Ministry for National Minorities, which he led, carried out and implemented on behalf of maintaining the integrity of the Hungarian state.

LÁSZLÓ OROSZ

DIE ERHALTUNG DER NATIONALEN MINDERHEITEN IST „DAS UREIGENSTE INTERESSE DES ZUKÜNFTIGEN UNGARISCHEN STAATES [...]”

JAKOB BLEYERS ROLLE IN DER REGIERUNG (1919–1920) IM KONTEXT DER
BESTREBUNGEN DER UNGARDEUTSCHEN ALS NATIONALE MINDERHEIT

Das konterrevolutionäre Regime, das nach dem Sturz der Räterepublik an die Macht gekommen war, diente in seiner (kurzen) Anfangsphase in vollem Maße der wichtigsten politischen Priorität, der Erhaltung der territorialen Integrität. In der Kommunikation der entgegenkommenden Haltung der Regierung gegenüber den nationalen Minderheiten ist dieses Bestreben besonders zu erkennen. Von der naiven Hoffnung ausgehend, dass im Laufe des Verfahrens der Entscheidungsfindung der gleichzeitig laufenden Friedenskonferenz vielleicht noch nicht alles gelaufen war, schien es jedem eindeutig, dass nur mit dem Angebot einer beispielhaften Nationalitätenpolitik und einer sachgemäßen Alternative gegenüber den zentrifugalen Bestrebungen der nicht ungarisch sprechenden Bevölkerung irgendeine Hoffnung bestehen konnte. Dieser Versuch, wie früher die verlockende Politik der Károlyi-Regierung Ende 1918, versprach nur ein geringes Ergebnis. Ein Gutteil der Minderheiten war schon in der Periode des bürgerlich-demokratischen Kurses kaum noch zu überzeugen (denn die Mehrheit erklärte ihren Beschluss über Trennung und Anschluss), die konterrevolutionäre Regierung rechnete jedoch durch das Wohlwollen der Großmächte noch in vielerlei Hinsicht mit beachtlichen Korrekturen. Voraussetzung dafür war jedoch, dass es ihr gelingt, die Existenz solcher Kräfte zu demonstrieren, und zwar genau seitens der einheimischen nationalen Minderheiten, die sich dem Separatismus widersetzen und zentripetale (also nach innen ziehende) Bestrebungen betonten.

Am besten geeignet erschienen dafür offensichtlich die deutsche Minderheit, sie wurden nämlich durch die geografische Entfernung von ihrem Mutterland niemals von solch irredentistischen Bestrebungen getrieben wie – sagen wir – die Rumänen und Serben, die sich nach Vereinigung mit ihren Mutternationen sehnten. Die Los-trennung lag auch im Herbst 1918 nicht in ihrem Interesse, sie sahen auch damals keine günstigere Alternative als die bestehende, um ihre eigene Volksgruppe zusammenzuhalten. So konnten sie sich kaum wünschen, in den Rahmen eines anderen – nicht weniger nationalistischen – Staatsgebildes hinüberzugelangen. Genau dieser Umstand war es, der der Budapester Regierung die Möglichkeit schuf, ihre Strategie auf die positiven Traditionen und wohlwollende Unterstützung als beispielhafte

Attitüde einer Minderheit, der ihr gegenüber von Anfang an nicht feindlich eingestellten deutschen Gemeinschaft aufzubauen. Das heißt, dass sie im Wesentlichen in Form eines aufeinander angewiesenen und gegenseitig vorteilhaften Partnerschaftsverhältnisses und gegen die Garantie gewisser Konzessionen auf die offenkundige Manifestation der staatspatriotischen Gesinnung der deutschen Minderheit hoffte.

Diese Grundeinstellung der Regierung fand einen idealen Partner in der Person des Professors für Germanistik an der Budapester Universität, Jakob Bleyer, des angesehenen Führers der ungarländischen Deutschen. Bleyer schien vollkommen geeignet dafür, die Erwartungen des neuen Kurses nach der revolutionären Epoche zu befriedigen. Sein politisches Antlitz passte prima in das Ideensystem der Konterrevolution: Er war betont christlich und national, linksfeindlich und integritätsschützend, noch dazu deutscher Abstammung. Die oben signalisierte Interessengleichheit und Partnerschaft verkörperte sich sozusagen in ihm. Durch diese Interessengleichheit wurde Bleyer im August 1919 Minister für nationale Minderheiten der Friedrich-Regierung, dann auch der nachfolgenden Regierungen von Huszár, Simonyi-Semadam und Teleki.

Die Studie behandelt die Tätigkeit Bleyers und des von ihm geführten „Nationalitätenministeriums“ sowie seine wichtigeren Maßnahmen im Zeichen des Integritätsschutzes.